

СЛОВОТВІРНА АКТИВНІСТЬ ФОРМАНТА ПРЕ- В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Іщук М.В.

Таврійський національний університет ім. В.І.Вернадського

У префіксальному словотворі прикметників беруть участь різні щодо походження префікси. За цією ознакою К.Г. Городенська виділяє таких п'ять груп префіксів: “а) іменні префікси *пра-*, *су-*, б) специфічний власне прикметниковий префікс *пре-*, в) співвідносні з прийменниками *за-*, *над-*, г) неспіввідносні з прийменниками префікси *не-*, *спів-*, г) запозичені префікси *а-*, *анти-*, *архі-*, *дис-*, *квазі-*, *про-*, *син-*, *супер-*, *ультра-*” [1982 : 20].

За допомогою префіксів в українській мові утворюються прикметники на позначення: а) неповного, послабленого вияву ознаки; б) посиленого, інтенсивного вияву ознаки; в) заперечення, протилежності, відсутності ознаки; г) часових і просторових понять; г) невідповідності, несправжності ознаки.

Давній префікс *пре-* в українській мові належить до власне префіксів (такий, що не співвідноситься з прийменниками чи з іншими частинами мови), служить для утворення прикметників, що позначають посилений, інтенсивний вияв ознаки і характеризується досить високою словотвірною продуктивністю.

У Словнику української мови [1976: 524-594] зареєстровано понад 70 дериватів із цим префіксом, причому 33 лексеми фіксуються цим словником уперше (*пребідний*, *прегіркий*, *предобрий*, *предорогий*, *прелютий*, *препаршивий*, *преповажний*, *пречорний* тощо.). Крім цього, в художній літературі й публіцистиці нами зареєстровано ще 39 лексем, які не зафіксовані словниками: *пребезумний*, *преблагий*, *прескорбний*, *пречестний* (Шевченко); *преважний* (Рильський); *превеличенний*, *прелінивий*, *препростий*, *прерозумний*, *пресухий*, *прехудий* (Квітка-Основ'яненко); *превічний*, *прежовтий*, *презолотий*, *прекислий*, *прекучерявий*, *пресиній*, *пречуткий* (Яновський); *прегордий*, *пренаївний* (Драч); *предавній* (Смолич); *презлючий* (О.Іваненко); *прекислючий* (Глібов); *прелихий*, *пресвіжий* (Гуцало); *прескверний* (Казки); *претерпкий* (Гончар) та ін. Власне, префікс *пре-* може поєднуватися з будь-якими якісними прикметниками, обмеження лексичного чи словотвірного характеру тут майже не діють. Наприклад, можливі, але не зафіксовані словниками деривати: *пребрудний*, *преакуратний*, *прем'який*, *превихований*, *предурний*, *преуважний* і под.

Префікс *пре-* служить для утворення дериватів, які означають високий ступінь вияву ознаки, названої мотивуючим прикметником. Значення похідних із названим префіксом дорівнює значенню словосполучень прислівників *дуже* і *надзвичайно* з мотивуючим прикметником, напр.: *пребагатий* – “дуже багатий”, *прекумедний* – “дуже кумедний”, *преблагополучний* – “надзвичайно благополучний”, *предовжжений* – “надзвичайно довгий” тощо.

Прикметники з префіксом *пре-* розподіляються між двома словотвірними підтипами: 1) деривати, що позначають високий ступінь вияву ознаки, названої мотивуючим прикметником, та емоційно-експресивну оцінку якості (позитивну

чи негативну), напр.: *превеликий* – “дуже великий”, *прездоровий* – “дуже здоровий”, *препоганий* – “дуже поганий” і ін. За цим підтипом утворено більшість прикметників із префіксом *пре-*;

2) деривати, що позначають надзвичайно високий ступінь вияву ознаки, названої словом, що мотивує безпосередньо мотивуючий прикметник, та емоційно-експресивну оцінку якості (позитивну чи негативну), напр.: *престрашений* – “надзвичайно страшний”, *предовжезний* – “надзвичайно довгий”, *превисоченний* – “надзвичайно високий” і под. За цим словотвірним підтипом утворено трохи більше 1% дериватів. Низька словотвірна продуктивність цього підтипу пояснюється обмеженнями словотвірного характеру, адже на посиленій вияв ознаки вже вказують суфікси *-нн-*, *-езн-* (*страшений*, *довжезний*).

У деяких прикметниках префікс *пре-* тісно зрісся зі своїм мотивуючим і перестав виділятися як власне префіксальний словотвірний елемент (*прекрасний*, *пресловутий*, *превелебний*, *премногий*, *преподобний*). Як і більшість дериватів із префіксом *пре-*, названі прикметники зберігають посиленій, інтенсивній вияв ознаки.

Семантично близькі до своїх мотивуючих прикметники *пренепорочний*, *превразжий*, які мають яскраве емоційно-експресивне забарвлення.

Семантика похідних одиниць з *пре-* часто уточнюється, конкретизується за допомогою лексичних, словотвірних і синтаксичних засобів, напр.: *який він прехороший молодець* (Глібов), *прехорошою такою* (Шевченко), *стіна густого-прегустого комишу* (Вишня), *брак славний і преславний* (Шевченко), *доц престрашений, як з відра* (Квітка-Основ'яненко). Деривати з *пре-* функціонують переважно в художній літературі, публіцистиці, розмовному мовленні.

Деякі лексеми з префіксом *пре-* (*пресвятий*, *пречистий*, *пренепорочний*, *преподобний*, *преосвященний*, *превелебний*), сполучаючись з іменниками *Бог*, *Богородиця*, *Діва* та ін., передають релігійний зміст.

Більшість дериватів з префіксом *пре-* утворено від похідних прикметників (*превразжий*, *пребідний*, *превеликий*, *преславний*, *пречудовий* тощо) і тільки 30,5% - від непохідних (*прехитрий*, *премилий*, *предовгий*, *прегустий* і под.).

Префікс *пре-* найчастіше сполучається з похідними прикметниками, які мають у своєму складі суфікс *-н-* (26%) (*преславний*, *предивний*, *пречудний*), *-енн-* (8%) (*престрашений*, *превисоченний*, *прешироченний*), *-к-* (6%) (*прегіркий*, *пресолодкий*, *претяжкий*), *-ющ-* (4%) (*презлющий*, *препоганющий*), *-ив-*, *-лив-* (4%) (*препаршивий*, *прещасливий*). До похідних прикметників з іншими суфіксами (*-ов-*, *-ик-*, *-ок-*, *-елезн-*, *-еньк-*, *-л-*) префікс *пре-* приєднується рідко (*пречудовий*, *превеликий*, *превисокий*, *прехорошенький*, *предовжелезний*, *пресвітлий*).

Іноді префікс *пре-* поєднується з похідними прикметниками, які мають нульовий суфікс (*превразжий*), кілька суфіксів (*пречудовий*, *пречудесний*), префікс (*пренепорочний*, *презавзятий*), а також з композитами (*преблагосклонний*, *преблагополучний*, *предобродушний*).

В українській мові, на відміну від російської, префікс *пре-* не приєднується до прикметників у формі вищого й найвищого ступенів порівняння, прикметників

суб'єктивної оцінки якості, крім деривата *прехорошенький*, який має подвійну мотивацію (*прехорошенький* – *хорошенький* і *прехороший*), і похідного *пресвятіший* (пор.: *пресвятіший* – *святіший* і *пресвятий*), а також нечисленних утворень від прикметників із суфіксом *-енн-* (*предовженний*, *превисоченний*).

Усі деривати з префіксом *пре-* зберігають наголос мотивуючого безпрефіксного прикметника, напр.: *преніжний* – *ніжний*, *пробідний* – *бідний*, *презабавний* – *забавний*, *предовжелезний* – *довжелезний* та ін.

Близькими за значенням (синонімами) до форманта *пре-* виступають власне українські, а також запозичені префікси *пра-*, *за-*, *над-*, *понад-*, *пере-*, *роз-*, *архі-*, *супер-*, *ультра-*, *екстра-*. За допомогою цих префіксів, що мають спільне значення інтенсивності ознаки, “виражається градація інтенсивності в плані наростання, а саме: незначна інтенсивність → висока інтенсивність → дуже висока інтенсивність” (Городенська 1987 : 188). Значення незначної інтенсивності ознаки передає префікс *за-*. Він виражає сему “трохи більше, ніж звичайно чи потрібно”, пор.: *завеликий* – *більший, ніж звичайно або потрібно*, аналогічно – *затонкий*, *занизький*, *забілий*, *заделікатний*. Високий ступінь інтенсивності ознаки формує дериват *пре-*. Значення дуже високої інтенсивності ознаки представляють різні щодо походження та семантико-стилістичних можливостей префікси *над-*, *понад-*, *пере-*, *роз-*, *гіпер-*, *архі-*, *екстра-*, *супер-*, *ультра-*, які реалізують сему “занадто, надмірно, надзвичайно”, пор.: *надглибокий* – *занадто, надмірно глибокий*, аналогічно – *наддалекий*, *надгустий*, *наддовгий*; *ультракорисний* – *винятково, гранично корисний*, аналогічно – *ультрасучасний*, *ультрацінний*, *архіскладний*, *архіобережний*, *супертонкий*, *екстраординарний*.

Аналіз мовного матеріалу засвідчує, що прикметниковий префікс *пре-* є важливим засобом творення мовних одиниць, які позначають високий ступінь якості. Відсутність обмежень структурного характеру і вільне поєднання префікса *пре-* з прикметниками (непохідними і похідними – суфіксальними та префіксальними) дають можливість виражати будь-які градаційні ознаки. Наявністю емоційно-суб'єктивного компонента у семантиці аналізованих похідних зумовлено широке їх використання у художньому та розмовному функціональних стилях.

Література.

- Городенська К.Г. Іменні префікси супровідної предикативності // Безпояско О.К., Городенська К.Г. Морфеміка української мови. – К.: Наук. думка, 1987. – С. 186-206.
- Городенська К.Г. Словотвір // Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Грищенко А.П. Граматика української мови. – К.: Рад. школа, 1982. – С. 3-31.
- Словник української мови: В 11 т. Т. 1 – К., 1976.

Ішук Марія Василівна,
канд. філол. наук, доцент кафедри української мови
Таврійського національного університету ім. В.І.Вернадського.

Сімферополь, вул. Леніна, 14, кв. 3
дом. тел. 290-115